
GOSPA U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI*

Drago Šimundža, Split

UDK: 244 : 886.2

Pregledni članak

Primljeno 7/99

Sažetak

Kult Blažene Djevice veoma je raširen, u hrvatskom narodu, od najstarijih vremena. U tom se svjetlu tijekom stoljeća spontano širio iz religiozne prakse u duhovnu baštinu. U svim granama umjetnosti: u graditeljstvu, kiparstvu i slikarstvu, u pjesmi i molitvi.

Autor u raspravi istražuje marijanske motive u hrvatskoj književnosti tijekom povijest u svim stilskim razdobljima: od srednjovjekovnih legenda do suvremenih lirskih inspiracija, u umjetničkoj i pučkoj formi, književnim vrstama i crkvenoj popijevci. Uz najstarije pučke stihove i legende, pasionske plačeve i dramska prikazanja od XIII. do XV. stoljeća, vrlo rano se u humanizmu i renesansi javljaju i autorske pjesme: marijanske pohvale, religiozno-rodoljubne molitve, pobožni zazivi i zahvale, prilozi teološke i egzistencijalno-religiozne motivike.

Taj tijek se - doduše različite frekvencije - kontinuirano nastavlja u pučkom i umjetničkom obliku do naših dana. U XX. su stoljeću marijanski motivi vrlo česti, i u književnim stilovima i u pučkoj (crkvenoj) popijevci. Zbog toga je glavni dio radnje posvećen novijoj marijanskoj motivici u hrvatskoj književnosti. Tematska su joj polja i pjesnički motivi raznoliki, teološki i religiozno bogati.

Lirika zauzima središnje mjesto. Iako u njoj prevladavaju nabožne teme u tradicionalnom izričaju, ima dosta literarno vrijednih nadahnuća, moderne forme i visoke estetske vrijednosti.

Ono što evanđelja izlažu i Crkva u Vjeronanju ispovijeda o Kristovu čudesnom začecu i rođenju, "začet po Duhu Svetomu, rođen od Marije Djevice", osnovno je polazište kršćanskih razmišljanja o Gospi. Ona je Kristova djevičanska majka, bogorodica. Zato je u kršćanskoj teologiji, kad je riječ o utjelovljenju i djelu spasenja, uloga blažene Djevice Marije izuzetna, jedinstvena. Na njezino je "da" - "neka mi bude po riječi tvojoj" (Lk 1, 38) - Vječna Riječ sišla u svijet, utjelovila se u našoj povijesti i postala čovjekom.

Zbog toga blažena Djevica Marija u kršćanskoj religioznoj misli, molitvi i kulturi zauzima posebno mjesto. Najuzvišenija je službenica Gospodnja, pralik Crkve, posrednica milosti, majka i zaštitnica svih vjernika, u tjelesnim i duhovnim potrebama, u smislu vremenite pomoći i vječnog spasenja.

* Objavljeno prvi put u *Crkvi u svijetu*.

Crkva je to stalno propovijedala i podupirala. Isticala je prije svega Božju milost, ali je zajedno s njom naglašavala i Marijinu svetost, zasluge i ulogu. Gradila joj je crkve i svetišta, širila marijansku pobožnost. Naša najstarija katedrala - i kao građevina najstarija katedrala na svijetu - splitska prvostolnica sv. Dujma, već je u 7. stoljeću, u samim počecima našeg kršćanstva posvećena blaženoj Djevici, Marijinu uznesenju na nebo.

U takvom se je teološkom i vjerskom ozračju pobožnost prema presvetoj Bogorodici iz liturgijskih obreda i crkvenih pohvala sasvim spontano širila u sve oblike života. Vjernici su je doživljavali, kao što je i danas doživljavaju, svojom najmoćnijom zaštitnicom i pomoćnicom. Štovali su je i častili očito najviše u vjerskim obredima, zavjetima i molitvama, ali i na druge načine. Ni kreativni pokušaji u umjetničkim oblicima, u pjesmi, slici i reljefnim likovima, sigurno nisu izostali.

PRVI HRVATSKI TEKSTOVI POSVEĆENI MARIJI

Iako nemamo sačuvanih podataka o prvim marijanskim tekstovima hrvatske usmene i pismene književnosti iz vremena narodnih vladara, reljefni lik blažene Djevice iz Zvonimirove bazilike u Biskupiji kod Knina, koji od 1976. godine častimo kao lik Gospe Velikoga hrvatskog zavjeta, upućuje da je naš narod od prvih početaka svoje kršćanske kulture u novoj domovini iskazivao duboku pobožnost prema majci Božjoj. Nećemo pogriješiti ako zaključimo da to nije činio samo kiparskim umijećem i gradnjom Bogorodičnih crkava, kakva je bila zavjetna crkva kraljice Jelene na Gospinu otoku u Solinu u 10. stoljeću, Čikina u Zadru i Zvonimirova u Biskupiji u 11., već i književnom riječi, u molitvi, liturgijskim pohvalama i pjesmi.

Štoviše, kao što to redovito biva u misionarskim krajevima, s kršćanstvom su se očito odmah u početku i u nas pojavili obredni tekstovi, na latinskomu, koji su se čitali na Gospine blagdane i tumačili narodu, a tijekom VIII. i IX. stoljeća, ako ne i prije, neke su molitve i katehetski sastavi, posvećeni Bogorodici, sigurno postojali i na narodnom govornom jeziku, hrvatskomu.

Primjeri iz sljedećih stoljeća, iz kojih su nam sačuvani pojedini zapisi i poslije cijeli zbornici s različitim apokrifima, legendama i mirakulima, koji su nam u prijevodima i književnim akomodacijama ostavili u baštinu naši glagoljaši, potvrđuju pretpostavku da je Gospa vrlo rano ušla u našu pismenost i književnost. Naime, u hrvatskoj srednjovjekovnoj literaturi ima dosta slika i legenda o Gospinim čudesima; primjerice, kako je učinila čudo nad "djevojkom bez

ruku”, kako je spasila ženu koju je muž nehotice “prodao đavlu”, kako je ozdravila “djevojku bez očiju”...

Ti su mirakuli, apokrifne priče i zlatne legende u srednjem vijeku bile općenito u modi, u svim europskim zemljama. Fundus im je bio veoma širok, opće kršćanski. K nama su dolazile s Istoka i Zapada u brojnim prijevodima i akomodacijama te tako širile književnu riječ o bezgrešnoj Djevici. Taj duh je promicao kršćansku pobožnost i spontano poticao nove marijanske motive.

I božićne sačuvane pjesme, osobito najpoznatija *U se vrime godišta*, koja je po svoj prilici već u XIII. stoljeću ispjevana ili, točnije, akomodirana na hrvatski prema starijem latinskom tekstu (*In hoc anni circulo*), svjedoče o marijanskoj motivici u našem narodnom i umjetničkom stihu. Jer, kako znamo, u spomenutoj je, uz niz slika i pobožnih kazivanja o “porođenju Djetića od Djevice Marije”, svaki četvrti stih, kao poseban refren, posvećen blaženoj Djevici, tako da je ta stara božićna pjesma po svojoj inspiraciji i tvorbi i marijanska.

U našoj su književnosti od XIV. stoljeća sve do našeg vremena vrlo čest marijanski motiv bili *Marijini* ili *Gospini plačevi*. Ima ih u više redakcija u različitim zbornicima i pjesmaricama, sve tamo od nepoznatih autora iz kasnog srednjeg vijeka, preko Matije Divkovića i njegova malog *Nauka krstjanskoga* (1616.), do Tome Babića i Petra Kneževića u XVIII. stoljeću. Tematika je u biti ista; riječ je o Gospinu doživljaju Kristove muke, ali su obrade specifične, naše domaće, autorske.

U renesansi su i naši pjesnici, poput Jurja Šižgorića i Marka Marulića, pjevali Gospine himne (*Ad Virginem*) na latinskomu, dok je pučka usmena i pisana književnost još prije toga to isto činila na hrvatskomu. Na to jasno upućuju šibenske *Pohvale Gospi*. Ta je stara himnički skladana - po svoj je prilici zapisana u Šubićevu Bribiru, najvjerojatnije 1347. godine - nastala pod utjecajem flagelantskih pohvala (lauda). Sačuvala se je u Šibeniku, u samostanu sv. Frane, pa se često naziva i *Šibenska molitva*. U njoj se Gospa slavi i uzdiže iznad svih svetaca. Izriču joj se pohvale te se posebno ističe njezino uznesenje na nebo (blagdan Velike Gospe):

O blažena! O prislavna! O prisvitla!

Svarhu svih blaženih Bogom živim uzvišena!

S vsimi Božjimi dari urešena! (...)

Gospoje, ti si svega dvora nebeskoga čast, slava i sve počten'je.

Gospoje, ti si uznesena od Sina tvoga, a Boga moga s velikim

Počten'jem i s vesel'jem svih oblasti u nebesko vladan'je.

Uz tu ritmičku kompoziciju iz latinične ostavštine ovdje ćemo, barem po naslovu, spomenuti još jednu našu staru pjesmu iz glagoljaškog kruga. Posvećena je majci Božjoj, a zapisana je također u 14. stoljeću. Riječ je o toploj i pobožnoj lirskoj molbenici koja je prema prvom stihu dobila naslov *O Marija, Božja mati*. Sačuvana je u Pariškom glagoljskom zborniku koji se nalazi u francuskoj Nacionalnoj knjižnici u Parizu (Cod. Slav. 11). Taj se zlatni zbornik iz godine 1380. s pravom naziva "prvom hrvatskom pjesmaricom", a mogli bismo ga nazvati i "prvom hrvatskom religioznom antologijom", jer uz spomenutu sadrži još devet drugih naših (religioznih) pjesama iz najstarijih razdoblja.

Istodobno su u nas kao i u drugim zapadnim zemljama, poglavito u Italiji, od XIV. do XVI. stoljeća, bili u modi dramski tekstovi i crkvena prikazanja, u kojima su se u božićnim i pasionskim događajima uzajamno isticali kristološki i marijanski motivi: božićno otajstvo, betlehemske rođenje, dolazak kraljeva i jaslice te različiti oblici Kristove muke i Gospina plača, odnosno pasionskih "prigo-varanja Gospe i križa".

Premda dakle nemamo najstarijih sačuvanih dokaza, očito je da se u Crkvi i narodu vrlo rano razvila pobožnost prema blaženoj Djevici; da se zajedno s gradnjom i posvetom njezinih crkva i oltara o njoj propovijedalo, molilo joj se i pjevalo; da su izrađivane njezine slike, kipovi i reljefi i, naravno, da joj je literatura posvetila svoju pažnju.

Ukratko, uz liturgijske tekstove, apokrifne, mirakule i legende u srednjem vijeku su mnogi molitveni i poetski sastavi, pjesme, pohvale i pasionski stihovi u našoj književnosti bili posvećeni Mariji. Sve su to, dakako, pratile katehetske pouke i crkvene besjede, postale ili homilije. One su u stvari, iako nam se nisu sačuvale, bile teološko uporište i polazno nadahnuće marijanskih tema u našoj srednjovjekovnoj narodnoj i autorskoj književnosti.

MARIJA I DOMOLJUBLJE

Danas je jedna od naših najpoznatijih crkvenih pjesama marijanska pjesma *Zdravo Djevo* s pripjevom *Rajska Djevo, kraljice Hrvata*. Ispjevana je u našem stoljeću. Spjevao ju je - nju i još jednu poznatu crkveno himničku pjesmu, *Do nebesa* - isusovac Petar Perica, još dok je bio bogoslov. Možda je to bio glavni razlog da su ga komunisti 1944. bez suda osudili na smrt i ubili, na Daksi.

No, nije Perica bio začetnik hrvatske marijansko-rodoljubne lirike u kojoj su se jedinstveno izražavali i doživljavali religiozni,

marijanski i domoljubni motivi. Davno je to prije njega počelo. On se u našem stoljeću, kao i mnogi drugi - osobito Velimir Deželić koji je u svojim pjesmama, posebno u posthumno izišloj zbirci *Kraljica Hrvata* (1935.) izrazitije isticao taj stari žanr - spontano uključio u dugu tradiciju našega naroda, u kojoj je pjesma bila zajednička svijest i trajna memorija.

Dobro znamo da je Hrvatski sabor nazvao blaženu Djevicu *advocata Croatiae* (odvjetnica Hrvatske), da ju je naš narod nazivao i da je i danas naziva najuzvišenijim imenima, pa između ostaloga i svojom kraljicom. Ne bi u tom trebalo biti ništa zazorno. Jer, kao što je Marija u religioznoj opciji majka, zaštitnica i kraljica pojedinaca, obitelji i zajednica, tako je i cijele Crkve. I cijelih naroda. Pri tom se, naravno, ne radi o političkoj, već religioznoj misli, riječi i doživljaju.

No, treba priznati, da su naše molitve i utjecanja Gospi, pa i nazivi "odvjetnica" i "kraljica", bili vezani uz konkretne prilike, koliko osobne i obiteljske, toliko i zajedničke, pa i društveno-političke. Povijest nam nije bila laka. Strane su vlasti i nasilja bili čestim razlogom da smo od Majke Božje tražili ne samo duhovnu već i vremenitu pomoć i zaštitu. Vidjeli smo to i u Domovinskom ratu kad se je s krunicom oko vrata branila domovina. Marija je bila simbol i zaštita.

Upravo je to slučaj kad je riječ i o našoj rodoljubnoj lirici. Pojavila se je u opasnim vremenima i praktično je vezana uz marijansku. Naime, prva naša poznata rodoljubna pjesma klasična je molitva Mariji da nas u opasnim vremenima obrani od osmanlijskih nasrtaja. Po svemu sudeći, stari se glagoljaš, prethodnik Popa Martinca i Marka Marulića, u vrijeme turskih prodora utječe Gospi i moli da pomogne. Sam joj naslov, prvi stih, *Spasi, Marije, tvojih vernih* sve najbolje tumači i određuje. Evo nekoliko karakterističnih stihova (dvostih):

*Spasi, Marije, tvojih vernih,
izbavi nas od tug nježmernih...*

*Smrt prenagla svud vojuje
nikogare ne miluje...*

*a mač oštri ta nas goni,
nad glavu nam jure zvoni...*

*Ne daj, Divo, Božja mati,
Tako tužno nas skončati.*

Tekst je te rodoljubno-marijanske pjesme sačuvan u Tkonskom zborniku, glagoljskom rukopisu iz 16. stoljeća, s još pet pjesama, poslije drame o Isusovoj smrti i uskrsnuću. Nemoguće joj je točno odrediti godinu postanka. Međutim, razdoblje je jasno. Radi se o prvim prodorima Turaka u sjevernodalmatinske krajeve. Vrijeme je to poslije pada Bosne, a prije krbavske bitke i zapisa Popa Martinca. Najvjerojatnije je nastala krajem sedamdesetih godina 15. stoljeća.

Koju godinu poslije Marulić će u svojoj *Molitvi suprotiva Turkom* ponoviti iste misli i zazive, molit će se Bogu i Gospi da "nas pomiluju", te će tako postati ne samo auktor prvog spjeva na hrvatskom jeziku, *Judite*, već i prvi bard rodoljubne poezije. No, koliko god mu treba odati priznanje kad je riječ o rodoljublju i domoljubnoj inspiraciji, jer je značajan dio svojih radova, pa i samu *Juditu*, religiozno i rodoljubno tkao, anonimni ga je glagoljaš ipak pretekao. Prva je naša sačuvana rodoljubna pjesma ispjevana prije Marulića. Štoviše, otac se je hrvatske književnosti, kako i sam priznaje, ugledao na svog prethodnika, nama danas nepoznatog "začinjavca", anonimnog glagoljaša. Lako je to vidjeti, usporedimo li *Molitvu suprotiva Turkom* s navedenom *Spasi, Marie, svojih vernih*. No ono što je ovdje osobito značajno jest činjenica da je naša prva rodoljubna pjesma najuže povezana s marijanskom, zapravo da joj je marijanska polazište.

Ta se je rodoljubna vena marijanskog nadahnuća tijekom duge povijesti u našoj književnosti stalno osjećala i osjeća. Pomoć i zagovor presvete Bogorodice česta je inspiracija u našoj pučkoj i umjetničkoj poeziji. Crkvene su pjesmarice od najstarijih vremena prepune molitvenih stihova. Mnogi su nadahnuti marijansko-domoljubnim sadržajima.

OD MARULIĆA DO PREPORODA

Iako je s razlogom nazvan ocem hrvatske književnosti, Marko Marulić (1450.-1524.) nije njezin pročelnik; davno je, kako smo i ovdje vidjeli, prije Marulića započela hrvatska književna riječ. No Marulić je naš prvi autorski pjesnik i veliki pisac, poznat po imenu i prezimenu kao tvorac svjetski značajnih djela na latinskom i svom "harvatskom" jeziku. Zahvaljujući čitavu nizu lirskih i epskih pjesama, prijevoda i dramskih sastava, posebno spjevu *Judita*, povijesno je postao čvrst međaš naše srednjovjekovne i novovjekovne literature. S njim započinje naša autorski oblikovana umjetnička književnost.

Marulić je blaženoj Djevici posvetio sedam-osam religioznih pjesama marijanske i kristološko-mariološke tematike te nekoliko različitih poticajno usputnih priloga u svojim duhovnim poukama i moralno-teološkim raspravama, a preveo je i nekoliko marijanskih himni s latinskoga na hrvatski, te - što je posebno zanimljivo - glasovitu Petrarkinu kanconu *Vergine bella* s talijanskoga na latinski, s ponekim svojim stilskim modifikacijama, a katkada i s pokojim sadržajnim dodatkom.

Naravno, za našu su temu najznačajniji njegovi "hrvatski versi", izvorne riječi i osjećaji. U njima je, kao i u spomenutim prijevodima i proznim raspravama, uvijek teološki vjerodostojan i kršćanski poticajan. Primjerice, u tihoj lirskoj pjesmi naslovljenoj *Divici mariji* himnički izriče Gospi pohvale i pobožno joj se moli da u vječnosti "najde stan" u njezinoj blizini, a u poemi *Od uzvišenja Gospina* u 150 dvostruko rimovanih dvanaesteraca pomno izlaže kršćanski nauk o Bogorodičinoj svetosti i spasenjskoj ulozi. Mogli bismo s ponosom kazati da je to naša prva (kratka) pjesnička mariologija.

Marulićevu marijansku liniju slijedili su mnogi književnici. Najprije humanisti; neki i prije Marulića, kakav je bio već spomenuti Juraj Šižgorić (XV. stoljeće) u svojim himnima; zatim, primjerice, Jakov Bunić (1469.-1534.) i Ivan Polikarp Severitan (1472.-1530.) u svojim latinskim spjevovima o Kristu i njegovu životu; Bunić u *De vita et gestis Christi* (*O Kristovu životu i djelima*) Severitan u *Solimaidi*, humanističkom religioznom spjevu o Salemu, to jest Jeruzalemu, u biblijsko-kristološkom nadahnuću.

Zanimljivo je kako Polikarp Severitan u svom trećem pjevanju (III, 145-176) prikazuje betlehemske mudrace koji su se došli pokloniti Isusu. U spjevu se molitveno obraćaju Gospi kao najpobožniji kršćani njegova doba. Evo nekoliko navoda u prijevodu i interpretaciji Branimira Glavičića koji ističe ključne mariološke nazive i pohvale, što ćemo odje povezano navesti, iako su uzeti iz nekoliko stihova (III, 151-176). Mudraci skrušeno kleče pred Marijom, pobožno joj se mole zazivajući je najuzvišenijim imenima:

Djevice blaga, slavna, blažena, presveta, slavna majko, sveta majko Gospodinova, zvijezdo mora, luko spasa, jedina naša nado, svjetlo naše, ti koja otvaraš vrata nebeska, zauzmi se za nas pred svojim Sinom, ljudski rod pritišće silan strah, priskoći posrnulu puku, ako nas ne podupreš, naš će čamčić potonuti usred valova i silovit će crni vrtlog odnijeti našu splav, zato ti njome upravljaj,

*umiri nabujale valove i zaglušne oluje... Smiluj nam se i odvedi nas u sigurnu luku, ti koja to možeš.**

Navodimo ove pohvale, molitve i nazive, da vidimo kako se u našoj literaturi od najstarijih vremena obraćalo Gospi autentično teološki, ali i molitveno pučki. Kako vidimo, Polikarp se, poput Marulića i mnogih drugih naših pjesnika sve do naših dana, služi teološkim izričajima i pučkom toplinom. Marija mu je slavna, blažena, presveta majka Gospodinova i majka naša, moćna zagovornica i zaštitnica, ali i luka spasenja, zvijezda mora, svjetlo i jedina nada.

Indikativni su ti zazivi iz prvih desetljeća 16. stoljeća. Izraz su kršćanskih teoloških shvaćanja i molitvenih odnosa; stoljećima će se ponavljati u našoj pučkoj i umjetničkoj literaturi. Dakako, koliko s jedne strane izražavaju pjesnikovu pobožnost i vjeru, toliko upućuju i na opasnosti u kojima se u to doba nalazio njegov rodni grad Šibenik i cijela Hrvatska zbog turskih prodora i osvajanja.

Ono što smo vidjeli u starog glagoljaša i u Marulićevoj *Molitvi suprotiva Turkom* i ovdje se osjeća. Vrijeme je to kad se u naših humanističkih i renesansnih pjesnika sve češće javljaju rodoljubne teme nadahnute toplom molitvom. U doba opasnih pustošenja naših gradova i sela, o čemu je još prije pisao Šižgorić, Polikarp očito i na to aludira. Međutim, što je također znakovito, ne ostaje samo na ratnoj opasnosti i strahu. Osjeća i druge životne izazove, patnje i nevolje koje su česti motivi obraćanja Gospi. U tom smislu, kad spominje more, splav i valove, ne uzima ih, očito, samo metaforično, iako je i to shvatljivo, već i realistično, jer mu je, kako znamo, otac nastradao na moru.

U svakom slučaju, za našu su marijansku poeziju vrlo znakoviti Polikarpovi zazivi i Gospini nazivi. Ne zato što je on pjesnik svećenik, dominikanac, već što se autentično poslužio kršćanskim izričajima koji se u našem narodu pridaju Gospi. Time je jasno pokazao da se hrvatska marijanska poezija od svojih početaka do danas zasniva na dva temeljna, međusobno povezana uporišta: teološkoj pravovjernosti i pučkoj pobožnosti; u stvari, na vjeri i molitvi.

Ovdje ćemo odmah upozoriti da se naša marijanska književnost razvija u dva smjera, u dva poetska izvora: tradicionalno pučkom i literarno umjetničkom. Pučki je jednostavan, slijedi staru srednjovjekovnu venu, koja se napaja na čudesnim marijanskim motivima i osjećajnim doživljajima dok je umjetnički zahtjevniji, osoban je i sadržajno izbirljiv; slijedi književne standarde i traži svoje posebnosti.

* Usp. B. Glavičić, *Epika Ivana Polikarpa Severitana*, u: Dani Hrvatskog kazališta, XVII. Hrvatski humanizam. Dubrovnik i dalmatinske komune, Split, 1991., str. 202-203.

Drugim riječima, uz tradicionalnu pučku venu koja je trajno u nas prisutna, posebno u crkvenim pjesmaricama i pučkoj literaturi - tako da je na neki način postala nadvremenskom, općom i zajedničkom, iako joj redovito znamo autore - stalno se od renesansne pa unaprijed u svim našim stilskim razdobljima razvija i posebna, kako rekosmo literarno umjetnička inspiracija, osobito u poeziji. Bitno ih određuju i dijele unutrašnji stilski i sadržajni elementi, poetska sredstva i estetski doživljajni odnosi.

Za razliku od srednjovjekovne, hrvatska je renesansna književnost svojim glavnim dijelom krenula subjektivnom izričaju i svjetovnoj tematici, intimističko osjećajnoj inspiraciji i petrarkističkoj udvaračkoj maniri. Petrarkistički je model, u vidu galantne patetike formalističkog obožavanja ženske draži i otmjene ljepote, vrlo rano preuzeo mah. No i renesansni su pjesnici, iako su skloniji svjetovnim temama, otvoreni marijanskoj motivici. Takvi su, primjerice, uz spomenutog Marulića, ugledni dubrovački pjesnici: Nikola Dimitrović, Nikola Nalješković i Mavro Vetranović te, nešto manje, hvarski književnici Hanibal Lucić i Petar Hektorović. Oni se, kao i neki drugi njihovi suvremenici, ponekad izravno, ponekad usputno obraćaju Gospi, spominju je u širim cjelinama ili joj posebno posvećuju svoje stihove.

Hanibal Lucić, na primjer, u poslanici Jeronimu Martinčiću pjeva o blaženoj Djevici u povodu "Božićne noći":

*U ovu noć rodi božja sina žena
ke se muž ne dodi, nad svimi blažena
Tolik je dar, Bože, taj ki nam hti dati,
da naša ne može pamet ga saznati.*

Podsjetimo li da je sam Francesco Petrarka, čiji su model prihvatili mnogi renesansni pjesnici, autor izvanrednih stihova o blaženoj Djevici Mariji, lako ćemo razumjeti da su ga i neki naši petrarkisti povremeno slijedili. Zahvaljujući tome, ima u hrvatskoj renesansi osjećajnih marijanskih kantilena i toplih petrarkističkih stihova. Sva tri su se spomenuta dubrovačka pjesnika u svojim duhovnim pjesmama u tome ogledala. Kao tipično renesansnu inspiraciju petrarkističkog ruha donosimo ovdje stihove Nikole Dimitrovića iz poeme *O slavna Djevice*:

*O slavna Djevice, branjenje grešnika
od smrtne strelice i rane bez lika,
po tebi dreselje (žalost) Evi se obrati*

*u svako veselje u kom će vik stati.
Višnji Bog odzgori, za dat ti ljuven dar,
ljepšu stvar ne stvori od tebe nikadar.
Ljepša si neg trator i neg džilj rumeni,
milija neg li bor uz kladenc studeni.
Ljepša s' neg ružica ubrana prijed zore,
svjetlja neg Danica kad sine vrh gore.
Svjetlji je tvoj pogled neg svjetlost sunčana,
i slađi neg li med i nebeska mana.
Bjelja si neg li lir i mramor pribili;
ti si moj rajski mir i pokoj moj mili.
Ti s' moja sva misal i bit ćeš sve dni mē,
tvoje sam zapisal u srcu mom ime.
Ti s' moje ufanje i rani lijek mojoj,
ti s' dobro mē stanje, ko zdrži život moj.
Ti s' moje sve blago i blaženstvo vječno,
Kamenje pridrago i zlato istočno...*

Ovdje je očit autorsko umjetnički stil; sav je u svom petrakističkom zanosu, ali je pjesma u svojoj biti istinski religiozna.

Barokno je 17. stoljeće u našoj književnosti veoma dinamično. S jedne strane hrvatska literatura napušta udvaračku inspiraciju i petrarkistički stil, te polako ulazi u novu, zreliju fazu, s druge učvršćuje se katolička obnova i jača katehetsko poučna riječ, redaju se "krstajanski nauci" i oživljava vjerska knjiga. Uz to, što je vrlo značajno, nakon prvih koraka u 16. stoljeću snažno se razvija hrvatska književnost kajkavskog izričaja te množe crkvene pučke pjesmarice na sjeveru i jugu.

Promatrajući danas cjelovito to klasicističko razdoblje, možemo kazati da se naši književnici u to doba spontano okreću konkretnim realnostima i životnim uvjetima. Marinistička ih faza, doduše, u početku vraća formalističkoj izvještačenosti, ali im isto tako pruža novu potporu u poetskom izražavanju tipskih pojedinosti. Ukratko, barokno je razdoblje tražilo lepršavost, skladnost i ponesenost da bi što uspješnije izreklo uzvišenost ljudskih i božanskih vrijednosti u umjetnosti, prirodi i životu.

Iako su najistaknutiji pjesnici hrvatskog baroka Ivan Bunić Vučić, Ivan Gundulić (koji u posveti *Pjesni pokornijeh kraglia Davida* s pravom izjavljuje da je "karstjanin spjevalac") i Junije Palmotić, kao i mnogi drugi, u svojim djelima podupirali katoličku obnovu te u tom duhu kršćanski pjevali - Bunić na primjer u

Pjesnima duhovnim i Mandaljeni pokornici, Gundulić u *Suzama sina razmetnoga*, Palmotić u *Kristijanidi* - nisu se posebno bavili marijanskom tematikom. Bilo je, doduše, i u matičnoj struji naše barokne književnosti marijanskih nadahnuća, ali nisu istaknuta; utkana su u ove motive. Međutim, za razliku od matične, marijanske teme u baroku snažno dominiraju u pučkoj književnosti, u oživljenoj staroj tradiciji i crkvenoj pouci, katekizamskim priručnicima i kršćanskim naucima.

Nećemo se upuštati u pojedinosti; mnogo ih je; samo ćemo upozoriti na dva velika izvora duhovne inspiracije koja su višestruko djelovala na širenju marijanske pobožnosti i literature u našim krajevima, ne samo u 17. stoljeću, već i mnogo kasnije. Radi se (1) o pučkoj nabožnoj liniji Matije Divkovića, Varešanca (rođen je 1563. u Jelaškama kod Vareša, a umro je 1631. u Olovu) i (2) o sve razvijenijoj duhovnoj veni hrvatske književnosti na kajkavskom narječju.

Fra Matija Divković je, zahvaljujući očito svom pastoralnom iskustvu, svjesno posegao za starim predlošcima hrvatske i, šire, kršćanske pučke literature iz kasnog srednjeg vijeka, koje je običan puk u našim krajevima, mahom pod turskom vlasti, u njegovoj preradi svesrdno prihvaćao. Naime, Divković je najprije 1611. objavio svoju kopilacijsku zbirku akomodacija i prijevoda *Sto čudesa aliti znamenja blažene i slavne Bogorodice Dvice Marije*, iz stare marijanske literature (Ivana Herolta), a 1616. u Mlecima svoj (drugi, mali) *Nauk krstjanski s mnozijemi stvari duhovniemi*, koji je, sa svojim dodatcima u prozi i stihu, više puta pretiskivan u 17. i 18. stoljeću, pri čemu je za narod bio najprivlačniji *Plać blažene Dvice Marije*.

Taj *Plać* je imao golem utjecaj, ne samo na običan puk, već i na mnoge pučke pisce koji su se na njemu nadahnjivali i uporno ga prepričavali. Raširio se stoga po mnogim našim područjima. Već smo spomenuli fra Tomu Babića i fra Petra Knezovića, autore novih verzija muke i plačeva u 18. stoljeću, koji su se, zajedno s Divkovićem, posebno u Bosni i Dalmaciji, snažno ukorijenili u narodu poput Kačićeva *Razgovora ugodnog*. U jednu riječ, Divković je bio čvrsto uporište stare tradicije i stalan izvor novih marijanskih nadahnuća.

Nešto slično se može kazati, kad je riječ o kajkavskoj književnosti, i o glavnim nositeljima krajakavskog književnog izričaja u 17. stoljeću. Izrazito su duhovno i molitveno orijentirani, obnoviteljsko katekizamski. Podsjetit ćemo na Nikolu Krajačevića (1582.-1653.) i njegove *Molitvene knjižice* (1640.) te Katarinu Zrinsku (1625.-1673.), nacionalnu mučenicu, i njezine molitve posvećene blaženoj Djevici u *Putnom tovarušu*, zatim na uglednog pisca i propovjednika isusovca Jurja Habelića (1609.-1678.) i njegovo *Zrcalo marijansko*. Naravno,

s njima su u istom ozračju sudjelovali i drugi manje poznati svjetovni i crkveni kulturni djelatnici, poput Baltazara Milovca (1612.-1678.) koji u svojim svetačkim himnima značajno mjesto posvećuje Marijinim spomenima i blagdanima. U tom je ozračju prevedena i 1796. objavljena i knjiga mađarskog pisca Pvala Esterhazija *Sobotni kinč blažene Device Marije*.

Osim toga u istom se duhu u 17. stoljeću, na sjeveru i na jugu, kao što je to bio običaj i prije, sve češće prepisuju stare i tiskaju nove pjesmarice i zbornici crkvenih i drugih pjesama, u kojima marijanske imaju značajno mjesto. U kajakvskom je području poznata *Pavlišna pjesmarica (zbornik ili priručnik)* crkvenih pjesama (iz 1644.), zatim pjesmarica Jurja Ščrbačića (iz 1687.) te glasovita *Cithara octochorda* koja se poslije prvog izdanja 1701. više puta pretiskivala. Te su pjesmarice imale značajnu ulogu ne samo u širenju marijanske pobožnosti, već i marijanske književnosti, posebno one pučkog nadahnuća.

Kao stanovitu zanimljivost spomenimo također da je u prvoj polovici XVII. stoljeća Splicićanin, isusovac Lovro Grizogon (1590.-1650.) napisao svojevrstu marijansku enciklopediju svoga doba, na latinskom jeziku, pod naslovom *Mundus Marianus (Marijin svijet)*, u tri velika sveska, na više od 3.000 stranica.*

U nas se istodobno u sedamnaestom i osamnaestom stoljeću razvijaju i obnavljaju mnoga Marijina svetišta koja pridonose sve širem razvoju marijanskog kulta, ali i poezije. Brojni svećenici i redovnici, biskupi i propovjednici iz tog razdoblja - spomenut ćemo posebno zagrebačkog biskupa Martina Borkovića (1597.-1687.), pavlina, obnovitelja remetskog svetišta - uporno promiču marijansku pučku pobožnost i tradicionalnu venu literarnih nadahnuća.

Kulturni se i društveni život u 18. stoljeću u zapadnoj Europi, pa i u nas, odvija pod snažnim utjecajem racionalističkih načela. Prosvjetitelji vjeruju da je razum izvor svake prave spoznaje. Stoga i u književnost unose više racionalistička shvaćanja nego poetsku ljepotu i zanose umjetničkih imaginacija. I u nas se to osjeća. Dapače, književna nam vena, zbog naših društvenih okolnosti, izrazito slabi. Više postaje sredstvo nego cilj. Mnogi se pisci, mahom svećenici, više bave poukom, odgojem, prosvjećivanjem i hrabrenjem naroda, koji se djelomično oslobađa turskih pritisaka, nego literarnim umijećem.

U takvim okolnostima nema značajnih pomaka ni u marijanskoj tematici. Iako je naša prosvjetiteljska literatura duboko religiozna, u

* To je, vjerojatno, najopsežnija knjiga koju je neki naš hrvatski pisac napisao. Prvi svezak je izašao 1646. u Beču, na 1.000 stranica velikog formata; drugi 1651., u Padovi, na 1100 stranica; treći 1712. u Augsburgu, na 1.098 stranica.

matici nacionalne literature nema većih marijanskih pritoka. Malo je snažne riječi i nadahnute pjesme. Istina, vrlo ugledni naši prosvjetitelji, poput Filipa Grabovca, Andrije Kačića, Antuna Kanižlića, Mateše Antuna Kuhačevića i nekih drugih, ne samo što spominju Mariju, već joj posvećuju i zapažene stihove, pripisujući joj istodobno brojna znamenja i čudesa (Grabovac je i Kačić, na primjer, smatraju čudesnom zaštitnicom prilikom obrane Sinja 1715. godine); no ne možemo ih ubrojiti u književno značajne mariologe.

U stvari, marijansku pobožnost i literaturu i dalje širi obična pučka riječ, koja je nakon oslobođenja Slavonije i dijelova Dalmacije sve uočljivija. Primjerice, malo poznati slavonski pisci 18. stoljeća, poput Antuna Josipa Knezovića, Antuna Kanižlića, Marijana Lanosovića, Antuna Josipa Turkovića, Josipa Stojanovića i Ivana Marovića, izrazito religiozno razmišljaju. Ti "od svita odmetnici", kako ih je u istoimenoj studiji nazvao Milovan Tatarin (Split, 1997.), uporno promiču religioznu pouku, veoma pojednostavnjenim književnim stihom pučke pjesme i poticajnim stilom svetačkih legenda, molitava i čudesa, u kojima se povremeno susreću i marijanski tekstovi.

Ukratko, i u XVIII. je stoljeću, kao i u baroknom razdoblju, na cijelom našem prostoru, kad je riječ o marijanskoj tematici, najizraženija pučka, katehetska i molitvena riječ. Uz česte manje ili veće radove nabožna i poticajna karaktera poznatih i manje poznatih autora, spomenuti Babić i Knežević ostaju u domeni Divkovićevih emocionalno-pasijskih stihova, a Anton Kanižlić dovršava svoju pučku mariologiju, prvu na hrvatskom jeziku, *Utočište blaženoj Djevici Mariji*.

Završavajući ovaj prvi dio, možemo zaključno potvrditi da je marijanska literatura u našoj starijoj književnosti vrlo slojevita. Često se javlja s drugim tematskim područjima i poetskim motivima, prije svega religioznim: kristološkim i spasenjskim, božićnim, pasionskim, uskrsnim, obrednim i katehetskim. Jednostavno je religiozno tkana. Najčešće je pučkog karaktera, nabožna i poučna, manje kreativnoga. Uvjerljivija su joj molitveno religiozna razmišljanja, vjera i pobožnost, nego poetske inspiracije. Unatoč tome, zbog svojih dvostrukih vrijednosti, literarnih i književno povijesnih, značajan je dio naše književne i duhovne baštine.

MARIJA U HRVATSKOJ NOVIJOJ KNJIŽEVNOSTI

I u novijoj je hrvatskoj književnosti marijanska literatura obilna, obilnija nego u starijim razdobljima. Istini za volju u prvoj polovici 19. stoljeća, u preporodnom razdoblju, očito zastaje; rijetka je i

sporedna. No, u drugoj polovici stoljeća polako se razvija i afirmira. Što se više primičemo njegovu kraju, to se sve više osjeća.

Razlozi su tome različiti. Koliko je preporodno razdoblje stavljalo naglasak na politička pitanja i nacionalnu kulturu, jezik i samostalnost, zapostavivši druge teme, toliko će novi razvojni tijekovi voditi brigu o konkretnim okolnostima, te u tom obzorju o duhovnom nasljeđu i idejnim usmjerenjima u novim vremenima.

Osim toga, marijansku su pobožnost i religioznu literaturu, u ozračju općih zbivanja i pozitivističkih kretanja, u drugoj polovici prošlog stoljeća izravno poticali crkveni događaji i društvena previranja na misaonom i kulturnom području, s jedne strane proglašenje dogme Bezgrešnog začeća (1854.) i lurdski ukazanja (1858.), s druge sve uočljivija prisutnost modernističkih kretanja i razmišljanja. U nas je to posebno došlo do izražaja u doba idejnih i književnih prijepora između takozvanih "Mladih" i "Starih", kad se značajan broj naših književnika i kulturnih radnika oštro opire idejnom modernizmu, a zajedno s njim i tendencijama novih književnih usmjerenja. Religiozna je tematika u tim okolnostima, posebno marijanska kao njezin populistički dio, bila vrlo privlačna.

To je istodobno razlog da se u XX. stoljeću, sve do svršetka drugog svjetskog rata, zahvaljujući idejnim i organizacijskim utjecajima crkvenih udruga i Katoličkog pokreta, razvija širok krug katolički orijentiranih pisaca i pjesnika kojemu je osnovni cilj "katolička književnost". Religiozno usmjereni književni časopisi *Hrvatska straža*, *Luč* i *Hrvatska prosvjeta* te druga brojna katolička glasila, tjednici, kalendari i godišnjaci daju im snažnu potporu tako da u razdoblju između dvaju svjetskih ratova uspješno afirmiraju svoj projekt "katoličke književnosti".

Iako je komunističko razdoblje u svom početku sve to prekinulo i obustavilo, religiozna vena hrvatske književnosti nije nestala. Dapače, i u novim je okolnostima, zahvaljujući sve većem broju kulturnih djelatnika i književnika, razvoju tiska i svojevrsnim popuštanjima od šezdesetih godina, kad tiho, kad javno nazočna u suvremenim tijekovima hrvatske književnosti, osobito u vjerskim glasilima. Najnovije joj okolnosti u samostalnoj i demokratskoj Hrvatskoj otvaraju potpunu slobodu i nove mogućnosti.

Poslije ovog kratkog sažetka, moramo se barem ukratko vratiti osnovnim podacima, koliko piscima, pjesnicima i tekstovima, toliko tematskim poljima, nabožnoj literaturi i estetskim vrijednostima. Na žalost, nećemo moći sve spomenuti, jer je gradivo vrlo opsežno i složeno. Radi se o nekoliko različitih, između sebe povezanih cjelina. Pred očima su nam prije svega poetski tekstovi, pučki i literarni, ali i

neki drugi, za književnost danas manje zanimljivi materijali, kao što je vrlo obilna poticajno-poučna i molitvena literatura, koja je nepresušan inspirator naše pučke i kreativne književnosti.

Neke su činjenice dobro poznate. Marijanska je inspiracija u dva posljednja stoljeća, osobito u ovom, vrlo razvijena, opsežna i raznolika. S razvojnim tijekovima religioznih nadahnuća, s njihovom dinamikom i zastojima, i sama se razvijala ili stagnirala. Konac prošlog stoljeća, zatim prva polovica ovoga, posebno razdoblje između dvaju svjetskih ratova, te posljednja tri desetljeća ovoga stoljeća vrlo su plodna razdoblja religiozne i marijanske književnosti, osobito nabožne lirike, poetskih izdanja vjerske publicistike, zbornika i glasnika izravno posvećenih Mariji.

Iako nije ispravno isticati samo poznate književnike, jer ima slučajeva gdje su mali nepoznati pjesnici u svojim stihovima posvećenima Gospi ponekad uspješniji od velikih, napomenut ćemo da se i u novim razdobljima, jednako kao i u predašnjima, naši ugledni književnici - uz svećenike, katoličke laike i časne sestre - povremeno nadahnjuju na marijanskoj tematici. Stoga ćemo ovdje, navodeći značajnije autore marijanske lirike u prošlom stoljeću, uz svećenike: Stjepana Ilijaševića, Jovana Hranilovića, Antu Jagara i pjesnikinju Eugeniju Šah, spomenuti i Augusta Šenou, Augusta Harambašića, Ivana Trnskog, Đuru Arnolda, Marina Sabića i Josipa Milakovića. Zanimljivo je da je Jagar posegao za veoma složenom formom; ispjevao je *Sonetni vijenac* posvećen Gospi.

U dvadesetom je stoljeću izlišno nabrajati imena. Mnoga su. Ipak ćemo spomenuti neka, literarno poznatija; u prvom redu zato što imaju uspješnih nadahnuća koja bi mogla ući u marijansku antologiju; primjerice: Vladimir Nazor, Fran Galović, Tin Ujević, Antun Branko Šimić, Dragutin Domjanić, Đuro Sudeta, Ljubo Wiesner, Cvite Škarpa, Antun Bonifačić, Tomislav Prpić, Mira Preisler, Ante Jakšić, Kamilo Križanić, August Đarmati, Viktor Vida, Zlatko Tomičić, Mate Sušac i Ivan Tolj, zatim svećenici: Izidor Poljak, Baltazar Vijolić, Jeronim Korner, Ivo Lendić, Lucijan Kordić i Ivan Marijan Čagalj te redovnice: Ana Zora Kojaković i Sestra Marija od Presvetog srca (Anka Petričević).

Nećemo ovdje ulaziti u njihove radove, ali ćemo napomenuti da se radi o dva tipa koji se stilski i sadržajno dosta razlikuju. Prvi bismo uvjetno nazvali nabožnim, drugi kreativnim. Nabožni je izrazito vezan uz tradicionalne moduse, stil i osjećaj, sakralnu retoriku i patetičnu ekspresiju, dok je kreativni inventivniji, prihvaća nove forme i lirski izričaj, osobni svijet i modernu dikciju, suvremenu ritmiku i simboliku. Natopljen je religioznim dahom, bez jake riječi i nametljiva patosa. Kontemplacija mu je bliža, nego opis, intimna

ispovijed i lirski molitva svojstvenije, nego pobožne recitacije i umjetna poetika.

Ovdje ćemo navesti početne kitice pjesme *Majci Mariji*, pjesnika Milana Pavelića, predstavnika starije generacije u ovom stoljeću, koja tipično predočava nabožnu venu naše najčešće marijanske lirike:

*U naše dane, u vremena tupa,
Po svijetu vojska svih rugoba stupa,
Vrline dršću, bježe sveti zvuci.
Ko lanad mlada, kada viju vuci.*

*Nad ponorima i kroz mrke klance
Putovat nam je svima uzamance:
O Majko Božja, jaka krila gdje su?
Da kroz taj pako žive nas pronesu?
Al ti ćeš s nama, Majko svih ljepota.
O ti ćeš s nama, okrilje sirota,
I duša tvoja biti za našu će
Ko postojano krasno nadahnuće.*

*Ta duša, jecaj golgotskih oluja,
Ta duša, crkva sviju aleluja,
Neslomljivom će nas oružat snagom
I vodit će nas k vječnom domu dragom. (...)*

Riječ je, kako vidimo, o nabožnu tonu, crno bijele tehnike, koji se oštro suprotstavlja novim areligioznim pokretima i sekularnim idejama. Poetika je, kao i idejna optika, zatvorena u vezani stih i tradicionalnu metaforiku, izričaj i misao.

Ako bismo htjeli ilustrirati drugi, osobni svijet i kreativni model marijanske suvremene lirike, mogli bismo se poslužiti pejzažnom metaforom *Krajina* Viktora Humskog (Pere Pavlovića) koja u večernjoj tišini osjeća Kraljicu Mira:

*Predvečerje.
Opalni prstenovi ovili oblake. U voćnjacima
i mladoj djetelini bude se tajanstvene melodije.
Promiču ljubičasta jata prostorom. Jetki mirisi
koromača i vrijeska.*

Potajno, u lirsku krajinu zađe Kraljica Mira.

Mir i san s neba romore.

Budući da je u književnim vrstama religiozna sadržaja najzastupljenija marijanska lirika, o njoj ovdje najviše vodimo računa; no nije jedina inspiracija marijanskih nadahnuća, ni u svijetu ni u nas. Ima i drugih vrsta i oblika od drame i epike do molitve i pučke pjesme, vedrih igrokaza, crtica, recitala i prigodnih spomenica. Sve što se u svezi s Marijom događalo i događa u općoj Crkvi tijekom 19. i 20. stoljeća događalo se i u nas. Lurd i Fatima, marijanske dogme Bezgrešnog začeća i Uznesenja na nebo, bezbrojna svetišta i hodočašća, različite marijanske kongregacije i udruge, Marijini spomenici i kipovi, ikonografski podaci i stručne studije, papinski dokumenti i biskupske poslanice te, konačno, Međugorje - toliko su razvili i umnožili marijansku literaturu da joj je gotovo nemoguće nabrojiti sve vrste i žanrove.

Osim toga, kako smo već naznačili, neobično je razvijena religiozno-teološka publicistika, propovijedi i pouke, tumačenja Marijine uloge, ukazanja i čudesa. Mnogo toga se o Mariji pisalo i piše u vjerskim glasnicima i kalendarima, smotrama i zbornicima, prigodnim izdanjima i priručnicima za propovjednike, u svibanjskim razmišljanjima i listopadskim nagovorima, o čemu bi i u širem monografskom radu trebalo također voditi računa.

Naravno, i narativna se književnost, pripovijest i roman, susreće s marijanskom tematikom. Česte su, različite aluzije i pojedine slike, a ponekad i djela o Marijinim ukazanjima i čudesima, o lurdskim i fatimskim na primjer. Ali i o našim svetištima, vjerskim običajima i zavjetima. Ivo Andrić, spomenimo samo, piše o *Čudu u Olovu*. Istini za volju, on ga nije vidio i nije prihvatio kao što ni Emile Zola nije vidio Gospina čudesa u svom *Lourdesu*.

Jednako tako, kad smo kod romana i čudesa, i Mirko Božić u svojim *Kurlanima*, govoreći o Gospinim čudesima i tradicionalnoj procesiji u Sinju, odbija svaku mogućnost čuda, dapače jedno će dijete u njegovu romanu za vrijeme procesije nastradati; u silnoj će ga stisci ugušiti upavo oni koji su došli moliti Gospu za pomoć i čudesna ozdravljenja.

I još jedno djelo u našoj literaturi, stjecajem okolnosti nesklono Gospinim ukazanjima, Marinkovićeve *Glorija*, dramska radnja ili, kako kaže autor, *mirakul u 6 slika* zahtijeva kratku riječ. Malo neobično, ali istinito, ugledni je pisac, hoteći prikazati kojekakve manipulacije s čovjekom u naše doba, uzeo za primjer Gospina ukazanja; no ne stvarna nego zamišljena. Njegov glavni junak, don Jere, u svom neofitskom zanosu i fanatičnu zalaganju za duhovnu

obnovu svoje župe izmišlja čudo neviđeno, stavlja na oltar umjesto Gospina kipa živu ženu, Gloriju, namjenjujući joj čudnu ulogu: da u određenom času, svojim pokretima glumi Gospu, kako bi vjernici dobili dojam da Gospa čini čudo, da im se majčinski obraća.

Stvar je po sebi neobična; vjerski je neprihvatljiva, komična. Autor je međutim shvaća kao ilustraciju modernih manipulacija, dok je gledatelj vidi i tumači najprije i, najčešće, jedino kao kritiku crkvenih postupaka, zbog tobožnje manipulacije vjerom i čudesima.

Iako ovdje nećemo raspravljati o teološkim kvalifikacijama i religiozno areligioznim pristupima marijanskoj tematici, iz posljednjeg se primjera vidi da u našoj novijoj književnosti ima i takvih pristupa i shvaćanja.

CRKVENA MARIJANSKA POPIJEVKA

Često se ističe, i poznata je stvar, da je hrvatska marijanska književnost rasla i raste na temeljima pučke tradicije, od prvih glagoljaških vremena. Već smo na to upućivali, a sad ćemo to i naglasiti. Pučka je tradicija, marijanska pobožnost, molitve i svetišta, bitno obilježila i još uvijek obilježava hrvatsku marijansku literaturu. Posebnu je ulogu imala pučka crkvena pjesma. Liturgijski himni i narodna pobožnost, preporuke, popijevke i molitve izravno su poticale i razvijale umjetničku pjesmu. I u našem je stoljeću tako. S razvojem pučke razvijala se i umjetnička marijanska lirika. I naši pjesnici to priznaju. Evo što o tome kaže najveći među njima, Tin Ujević, u svojoj *Molitvi Bogomajci*:

*Blažena Gospo moje sijede majke,
Marijo, zvijezdo bijelih naraštaja,
S usnice tvoje s ruku punih Sjaja,
Ja popih prve neborajske bajke.*

Autentičan je Tin. Nema u njega izmišljanja i prekrivanja. Pobožna riječ njegove majke o Mariji i marijanska crkvena pjesma, marijanski himni i mirakuli i njega su nadahnjivali, i to ne samo u splitskom sjemeništu, već i u očinskoj kući i župskim crkvama. I ne samo njega. Jednom mi, jedan drugi naš književnik, Jozo Laušić, potvrđujući Tina, u razgovoru nakon mise koju sam predvodio za književnika Ivana Raosa, nekadašnjeg splitskog sjemeništarca, kao što je bio i Tin, s uvjerenjem reče: "Svi smo mi kroz duga stoljeća učili pisati i pjevati na Kačićevim stihovima i crkvenim pučkim pjesmama."

Pučka je crkvena pjesma, u nas veoma razvijena, posebno marijanska, od najstarijih vremena. Stoljećima je u pojedinim zbornicima, pjesmaricama i molitvenicama pretiskivana. Učila se na razne načine, najviše izravno u obrednim službama, u različitim pobožnostima i na hodočašćima. Zajednički se pjevala i pamtila. Iako je u svojim religioznim inspiracijama u načelu jednostavna i poučna, ima u njoj uspješnih stihova.

Naše je stoljeće u tome vrlo bogato. Uz stare božićne skladbe *U se vrime godišta*, *Narodi nam se*, *Veseli se majko Božja* i druge poznate pjesme, mnoge naše suvremene marijanske popijevke, poetski i glazbeno vrlo skladne, pune crkvene kantuale i pučke pjesmarice, marijanske molitvenike i hodočasničke priručnike. Ljudi ih znadu napamet. Sjetimo se nekih: *Zdravo budi Kraljice*, *K tebi oči podižemo*, *Liljane bijeli*, *Čuj nas*, *Majko*, *Lijepa si lijepa*, *Zdravo*, *Djevo*, *Došli smo ti*, *Djevo*, *Majko Božja Bistrička*, *O Gospe Sinjska*, *O mila Majko nebeska...* Mnoge su Marijine pučke pjesme veoma tople i lirski ponesene, a ponekad su u svojim religioznim nadahnućima i pjesnički duboko doživljene.

Znamo da nisu uvijek na literarnoj razini, ali kad se govori o marijanskoj literaturi, posebno o lirici, odnosno kad se tiskaju izabrane zbirke marijanskih nadahnuća, bilo bi dobro i o njima voditi računa. Valjalo bi ne samo nešto i o njima reći, već bi ih trebalo u manjem izboru, barem u dodatku, uvrstiti u zborna izdanja.

ZNAČAJNIJA MARIJANSKA ZBORNA IZDANJA U NAŠEM STOLJEĆU

Glede objavljivanja marijanskih djela različitih vrsta i tematike, naše stoljeće izrazito prednjači. I književna je marijanska produkcija obilna. Koliko s pojedinim zbirkama, toliko i s posebnim izdanjima, s nekom vrstom marijanskih antologija, najčešće marijanske lirike. Naravno, posebne su naklade marijanskih zbirki i izbora povremene, dok su nešto češća opća poetska izdanja ili, da upotrijebimo stari izričaj, "pjesni razlike", to jest zbirke različite motivike, u kojima su zastupljena i marijanska nadahnuća.

Od važnijih izdanja koja nas ovdje zanimaju, najprije se pojavila, još 1935. godine, antologijska zbirka *Hrvatska marijanska lirika (novija)*, u izboru Dušana Žanka. Iste je godine - možemo i to istaknuti zbog čestih povezivanja marijanske i rodoljubne vene - izašla već prije spomenuta zbirka Velimira Deželića *Kraljica Hrvata*. Poslije je, 1969., u vrijeme "hrvatskog proljeća", Vinko Kraljević tiskao marijanske recitale pod naslovom *Tebi, Majko, zborimo*, a 1971. Renata Piličić i Ivanka Rukavina novi izbor *Iz hrvatske marijanske*

lirike. Sa sličnim se je, samo mnogo opsežnijim izborima, i nastavilo. Godine 1887. Pavao Crnjac je, misleći na svečane recitacije prigodom marijanskih slavlja, sabrao i objavio opsežnu zbirku marijanske lirike, *Pjesme Mariji* (sva su ta izdanja izišla u Zagrebu), da bi 1988. Neven Jurica i Božidar Petrač “priredili i sastavili” najcjelovitiju i najznačajniju zbirku “novije hrvatske marijanske lirike”, neku vrstu proširene antologije, *Duša duše hrvatske*, kojoj je nakladnik Biskupski ordinarijat Mostar, u Mostaru.

Osim navedenih izdanja potrebno je spomenuti i dva druga, općeg karaktera. To je vrlo vrijedna *Hrvatska duhovna lirika* Đure Kokše (Rim, 1968.) i naša najkompletnija zbirka različitih religioznih i misaono refleksivnih nadahnuća “hrvatskog pjesništva od Matoša do danas”, *U sjeni transcendencije*, u izboru vrsnih znalaca marijanske i opće religiozne poezije Nevena Jurice i Božidara Petrača (Zagreb, 1987., 1999.), u kojima ima i marijanskih inspiracija.

Zahvaljujući spomenutim zbirkama kao i nizu drugih, naša je marijanska lirika, mahom ovoga stoljeća, dosta dobro predstavljena. Danas bi nam, ipak ću dodati, dobro došla probrana antologija, cjelovita, povijesno kritična i estetski odmjerena. Suvremena izdanja, stari izvori i spomenuti izbori to višestruko omogućuju. I bila bi potrebna. Jer, Žankova je već u svom nastajanju bila vrlo ograničena, vremenski i idejno, a Juričina i Petračeva, *Duša duše hrvatske*, po svom je određenju više reprezentativan pregled marijanske lirike 19. i 20. stoljeća, nego prava antologija.

TEMATSKA POLJA I INDIVIDUALNI MOTIVI HRVATSKE MARIJANSKE LITERATURE

Poetsko je uočavanje predmetne tematike, u ovom slučaju mariološko-marijanske, njezinih tematskih polja i njihovih poetskih (individualnih) doživljaja i (osobnih) tema, neophodan preduvjet cjelovitosti naše povijesno-literarne rasprave te koristan postupak koji nas vodi obzirnoj izradbi vrijednosnih sudova o estetskoj uspješnosti naše marijanske književnosti, poglavito marijanske lirike.

Mariologija je u teološkom svijetu razmišljanja jednostavna, ali je u biti veoma slojevita i složena; usko je povezana s jedne strane s najznačajnijim kršćanskim teološkim disciplinama, kristologijom i soteriologijom, tajnom spasenja, s druge s pastoralnim radom i svakodnevnim vjerskim životom. Zato je, marijanska tematika u našoj kulturi, religioznoj praksi i umjetnosti, posebno u književnoj riječi, veoma raznolika i široka. Šira od mnogih drugih religioznih tema, zbog čega je i književno najplodnija.

Već smo u uvodu naznačili da je kult blažene Djevice izravno vezan uz teološke postavke. Sve izlazi iz osnovne istine da je ona Majka biblijskog Mesija, Krista. Crkveni su oci i bogoslovni stručnjaci s najvećom pažnjom o njoj govorili i govore. Efeški ju je sabor 431., nakon jasne vjere prethodnih stoljeća, proglasio Bogorodicom, Majkom Bogočovjeka, Spasitelja. Crkva joj je uvijek pridavala posebnu ulogu, nazivala je najuzvišenijim imenima i iskazivala osobito štovanje, više nego i jednom svecu; osnivala je njezine blagdane, pod različitim nazivima, gradila joj crkve i širila njezinu pobožnost.

U tom su se ozborju rađala i razvijala tematska polja marijanske književnosti. Izvori su joj bitno teološki, ali su inspiracije mahom religiozne ili, još bolje, religiozno-egzistencijalne. Povijesno se marijanske teme javljaju najprije s kristološkim, osobito pasionskim i uskrsnim. Blagovijest, Božić, križ i uskrsnuće povlaštena su im ishodišta. U tom bismo svjetlu mogli kazati da je prvo polje marijanskih inspiracija, mariološko-kristološko, to jest izrazito teološko-inkarnacijske i pashalno-spasenjske naravi.

Što se je više razvijao izravni marijanski kult i pučka pobožnost, to se je više širila marijanska motivika, dakako uvijek vezana uz temeljno ishodište, Marijino presveto majčinstvo, dostojanstvo Bogorodice. S njim su najuže povezana dva korelativna izvora: Anđelov pozdrav - Navještenje - i Gospino djevičanstvo. Pod tim vidom možemo zaključiti, da Kristovo čudesno začće i Marijino majčinstvo, rođenje Sina Božjega, i Gospina nezamjenjiva uloga u tajni utjelovljenja čine osnovno polje marijanske teološke tematike.

Slijedeće polje, koje se izravno oslanja na prva dva, određuju dvije vjerske istine, mnogo prije nego ih je Crkva službeno proglasila dogmama, jer ih je od starine prihvaćala. To su Bezgrešno začće, vjerska istina da je blažena Djevica izuzeta od ljage istočnog grijeha (službeno proglašena 1854.), i dogma o Marijinu uznesenju na nebo, dušom i tijelom, nakon dovršenja zemaljskog života (službeno je proglašena tek 1950. godine).

Novo važno polje Marijinih tema i nadahnuća jesu njezini blagdani i svetišta, crkve, samostani i hodočašća, različite liturgijske i pučke pobožnosti, kipovi, slike i umjetnička baština, o kojima pišu i na kojima se nadahnjuju mnogi auktori.

U tom duhovnom obzorju marijanskih teoloških i religioznih tematskih područja, između sebe višestruko povezanih, koje bismo mogli nazvati općim izvorima, golem je mozaik posebnih, subjektivnih pristupa, individualnih motiva i tema pojedinih auktora, osobnih verzija naznačenih polja i pobožnih izričaja i oblika, koji su se posebno umnožili u naše vrijeme, u lirskoj pjesmi. Različite se

teme isprepleću i međusobno povezuju, uključujući mnoge druge koje su religiozno i molitveno povezane s marijanskom tematikom. U toj se simbiozi posebno ističu marijansko duhovne, religiozno milosne, pomirbene, rodoljubne, odgojne i neke druge inspiracije povezane s Marijom.

Kako su polja tema šira od individualnih motiva (kojih, kad je riječ o pjesmi, može biti koliko i osobnih doživljaja), marijanska je motivika veoma razvedena, poglavito u poeziji XX. stoljeća. Tu se ponovno javljaju zajednički krugovi religioznih misli i osjećaja, teoloških meditacija i molitvenih zaziva, zahvala, aklamacija i priznanja, kontemplacija i pobožnih razgovora s Gospom, koji se, kao i sama polja, višestruko između sebe preklapaju i prožimaju. U toj se analizi može govoriti o teološkim i egzistencijalnim inspiracijama marijanske poezije, pučke i umjetničke, o pobožnim i meditativnim doživljajima, invokacijskim i hvalbenim ekspresijama, prosidbenim i zahvalnim stihovima, koji se između sebe isprepleću i prate pretačući, svaki na svoj način, religiozna čuvstva i životne prilike u književne oblike i poetsku stvarnost, marijansku pobožnost i poeziju. Znakovito je, spomenimo i to, da u marijanskoj literaturi, uz rijetke iznimke, nema religiozno-areligioznih prijepora u smislu vjere i nevjere, kao što ih ima u drugim područjima religiozne tematike.

Dobro zaključuju Neven Jurica i Božidar Petrač u svojim studijima o marijanskoj lirici, da je marijanska pjesma s jedne strane središnje mjesto naše religiozne poezije, bitno određena vjerskim naukom, dok je s druge najizravnije povezana s pučkom pobožnošću, tako da se u njoj najsnažnije prožimaju naši zajednički i osobni, kolektivni i individualni osjećaji i doživljaji. U stvari, marijanska lirika zauzima važno mjesto ne samo u okviru naše religiozne poezije, već i u općem hrvatskom pjesništvu.

ESTETSKI POGLED NA HRVATSKU MARIJANSKU LIRIKU

Iako je estetsko vrednovanje književnih djela, pogotovo poetskih, jedno od najzahtjevnijih oblika književnih razmišljanja, kritike i estetike, pri čemu nije dovoljno poznavati povijesne podatke, treba znati osjetiti i doživjeti poetsku ljepotu, zaustavit ćemo se časkom i na umjetničkoj prosudbi.

Golemi val marijanskih tema i inspiracija koji se kontinuirano razvija u našoj književnosti od prvih početaka do danas nosi u sebi različite literarne slojeve, stilske formacije i književne vrijednosti. Svjesni smo doduše da je nezahvalno iz naših moderni(stički)h pozicija 20. stoljeća suditi o književnim vrijednostima i literarnim

doživljajima dalekih generacija, no neophodno je i o tome nešto reći. Činjenica je da su se stilovi razvijali i mijenjali, ali je isto tako poznato da ljepota riječi i njezini estetski uspjesi ne ovise o stilu. Primjerice, poetske su vrijednosti, ako je riječ o poeziji, stabilnije od forme; ne ovise o vezanom i nevezanom stihu. Pjesnik ih nosi u sebi, u dubinama svog bića i daje u svom djelu, bez obzira na stil, izričaj i oblik.

Govoreći o marijanskoj lirici, to jest o eminentno crkvenoj, religioznoj tematici, moramo odmah u početku naglasiti još jednu za našu raspravu ključnu distinkciju. Naime, jedno je religiozna, a drugo estetsko-umjetnička analiza i književna vrijednost nekog djela. Jasnije rečeno, visoko religiozna marijanska pjesma može umjetnički biti vrlo loša, dok vrlo dobra, odlična religiozna pjesma može biti, na izgled, vrlo malo religiozna.

Možda će se netko zbog toga razočarati, ali je, dodat ćemo, u književnosti dobro poznata paradoksalna činjenica, da su religiozno prenaplašena djela redovito literarno upitna, slaba, dok su tihe religiozne kompozicije, u kojima se ne insistira na religioznoj ekspresiji, već se uspješno tka stvarnost ili sudbina ljudskog života s dubokim doživljajima i tihim poetskim asocijacijama duhovne misli i poruke - s nevidljivom nazočnosti Boga i njegove milosti u svakodnevnoj zbilji - u daleko povoljnijoj poziciji.

Normalno je da religiozni pjesnik dade oduška svom osjećaju, da se poistovjeti sa svojom riječi, odnosno da riječ poistovjeti sa svojim religioznim doživljajem. Jer, pjesma je po svojoj naravi slika duše svoga auktora. Ali kad toga ima previše, kad se riječi gomilaju i osjećaji (ili misli) prekipe preko rubova lirske pjesme, tad ona postaje više odraz idejnog monologa, nego emanacija poetskog žara. U takvim se okolnostima može dogoditi da se, kako bi rekao don Mate Meštrović, "puti do čistih osjećaja, do čiste kreacije" (bez koje nema umjetnosti) "sasvim sruše".

Ipak, upuštajući se u estetske prosudbe, ponovno ćemo spomenuti dva osnovna vida ili, još bolje, dva književna rukavca naše marijanske lirike, pučki i umjetnički. Sami nazivi su doista uvjetni, ali u svojoj biti određuju osnovne vrijednosti. Prvi označava tradicionalno nabožnu ekspresiju pojednostavnjena poetskog tona, ekspresivno patatična, bez snažnijeg doživljaja, dok drugi upućuje na veću ili manju auktorsku osobnost, poetski naboj i stvarnu kreativnost.

Kao što znamo, u marijanskoj literaturi velikim dijelom prevladava pučka vena, osobito u starijoj književnosti. Ali, ima je dosta i u novijoj, ovostoljetnoj; rekao bih, previše. Iako je u novijoj podjela mnogo zahtijevnija, radi se o slojevitosti različitih pristupa, stilova i

područja, ovdje ćemo se iz praktičnih razloga poslužiti spomenutom, primarnom podjelom, jer je na općoj razini najuočljivija.

Pučka je vena - shvaćena ovdje vremenski i auktorski vrlo široko - književno jednostavnija, poetski skormnija, epigonska. Koliko god se je s vremenom ponešto mijenjala, u biti je ostajala izrazito patetična, blagorječita, religiozno poticajna, bez većih umjetničkih kvaliteta. Osnovna joj je značajka ponavljanje određenih shema, općih mjesta i uhodanih metafora, vjerskih frazema i općih emocija. Uloge su joj različite. No, promatramo li je literarno, u starijim razdobljima, i kad nema književnog daha, ima veću ili manju povijesno literarnu vrijednost; u novijima, pogotovu u ovom stoljeću, i to gubi. Ostaje kao dokument, ispovijed, pouka ili samo odgojno poticajna riječ. A ima je dosta, dapače i u probranim zbirkama, koje smo malo prije spominjali.

Umjetnički je ili kreativni rukavac naše marijanske lirike - ponovno u povijesnom rasponu naše književnosti - po obujmu mnogo manji, ali je literarno značajniji. Uzastopno je, kako smo vidjeli u navedenom primjeru iz renesanse i najnovijeg razdoblja, pratio osnovne tijekove stilskih formacija, tako da se, zahvaljujući njemu, može kazati da je hrvatska marijanska lirika svojim manjim dijelom stalno nazočna u matičnim razovjima naše književnosti. U tom bismo smislu mogli reći da su mu osnovna poetska obilježja, s manje ili više uspjeha, bliska ili jednaka stilskim obilježjima pojedinih književnih razdoblja. Nikada se, poput prvoga, nije prepuštao pukom religioznom iskazu, navici i epigonskoj vještini.

Dakako, taj je rukavac najuočljiviji u našem stoljeću. No, ne treba se varati. I u našem je stoljeću češći onaj na tradicionalno pučki i kad je auktorski, kad ga stvaraju književni trudbenici. Naime, mnogi su naši pjesnici, posebno iz svećeničkog i redovničkog zvanja kao i auktori izrazito religioznih razmišljanja, i kad su se trudili da umjetnički stvaraju, olako upadali i upadaju u zamku svojih shema, u kojima redovito dominiraju patetički izričaji i uhodana opća mjesta. To je razlog da ni u ovostoljetnoj marijanskoj literaturi nemamo mnogo dobrih pjesama. Mahom su, nazovimo tako, laičke inspiracije marijanske lirike, konkretno neke Nazorove i Sudetine, zatim po jedna Galovićeva, Šimićeva, Tinova i Vidina bolje, nego mnoge izrazito religioznih crkvenih poslanika. Nije li u tome razlog da naša književna povijest i kritika olako prelaze preko religioznih nadahnuća, pa tako i preko marijanske lirike?

Spomenimo na kraju da su naši katolički književni povjesnici i kritičari u više navrata pisali o našoj novijoj religioznoj poeziji i marijanskoj lirici, primjerice Josip Andrić i Ljubomir Maraković između dvaju svjetskih ratova, a Mate Meštrović poslije o katoličkim

pjesnicima i religioznoj poeziji, dok su se Neven Jurica i Božidar Petrač, krajem osamdesetih posebno bavili s marijanskom lirikom. Meštrović je vrlo kritičan i s pravom nalazi mnogo zamjeraka i tradicionalno priznatim pjesnicima. Andrić i Maraković pokušavaju razumjeti različite stupnjeve religioznog pjesništva te u tom svjetlu uočavaju razvojne procese i očite pomake, Andrić od deklamacija i bučna ekspresionizma prema gipkosti i slobodi, Maraković od religioznih opisa i patetičnih izričaja starijih prema tihim doživljajima mlađih, čije su religiozne teme, mahom aktualne i široke, blago natopljene vjerskim doživljajem svijeta i sigurnom mišlju na Boga. Slično razmišljaju i Jurica i Petrač u stručnim raspravama o našoj religioznoj i marijanskoj lirici.

Složit ćemo se s njima da je XX. stoljeće vrlo dinamično i da su mnogi pomaci, pa i estetski, vidljivi. Moglo bi se stoga, kad je riječ o marijanskoj literaturi našega doba, mnogo opširnije govoriti o njezinim poetskim odrednicama i različitim estetskim nijansama. No, to je predmet za posebnu raspravu. Zato ćemo se zaustaviti na našoj binarnoj podjeli, više kao osnovnoj, nego jedinjoj i dorečenoj.

OUR LADY IN CROATIAN LITERATURE

Summary

The worship of Our Blessed Virgin has been very spread among Croatian people since ancient times. In this light, through centuries, it has spontaneously developed from religious practice to spiritual heritage. It is present in all branches of arts: architecture, sculpture and painting, in songs and prayers.

In this paper the author investigates Marian motives in Croatian literature during the history of all periods: from medieval legends to contemporary lyrical inspirations, in artistic forms and also in popular forms, in literature and in church songs. In addition to the oldest popular verses and legends, passion-plays and dramas from 13th to 15th century, there are also authorial poems, which appeared very early in humanism and renaissance, like Marian praises, religious and patriotic prayers, pious hails and thanks, contributions of theological and existentially religious motivation.

This course - though of variable frequency - has been continually going on in popular or artistic form up to the present days. Marian motives are very frequent in XX. century, in literary styles as well as in popular (church) songs. That is why the main part of the paper is dedicated to recent Marian motives in Croatian literature. The fields

of topics and poetic motives are various, theologically and religiously abundant.

Lyrical poetry takes the central place. Although religious topics in it are prevailing in traditional expression, there are also many valuable literary inspirations, of modern form and of high aesthetic value.